

Religionssociologisk mångfald

Texter till minne av Berndt Gustafsson,
grundare av religionssociologi i Sverige

CURT DAHLGREN (RED.)

LUND STUDIES IN SOCIOLOGY OF RELIGION – VOLUME 13

Gustafsson, Göran. 2021. "Religionssociologiska Institutet (RSI): kort orientering om en forskningsorganisation och dess publikationer." S. 181—193 i *Religionssociologisk mångfald: Texter till minne av Berndt Gustafsson, grundare av religionssociologi i Sverige*, redigerad av C. Dahlgren. Lund, SE: Lunds universitet.

RELIGIONSSOCIOLOGISK MÅNGFALD

Texter till minne av Berndt Gustafsson,
grundare av religionssociologi i Sverige

LUND STUDIES IN
SOCIOLOGY OF RELIGION

Editor
Curt Dahlgren

VOLUME 13

LUNDS
UNIVERSITET

© Författarna 2021

ISSN: 1651-4432

ISBN: 91-974760-9-9

Distribution: Förlaget Förortskyrkan HB

Sankt Johannesgatan 4 B

753 11 Uppsala

jorgen.straarup@forortskyrkan.se

Tryck: Media – Tryck, Lunds universitet, Lund 2021

Innehåll

Förord	5
<i>Göran Gustafsson</i>	
Berndt Gustafsson som religionssociolog	9
<i>Jonas Alwall</i>	
Scientologi utifrån och inifrån: konfliktytor och paradoxer	19
<i>Jonas Bromander</i>	
En kyrka i förändring	41
<i>Curt Dahlgren</i>	
Dödsannonser i två sociokulturella miljöer: Förändringar över tid	63
<i>Maria Klíngenbergr & Mia Lövheim</i>	
Kvinnor och religiöst ledarskap: ny kontext och nya aktörer	85
<i>Magdalena Nordin</i>	
Institutets tidiga studier av ”religiösa organisationer bland invandrare” ...	107
<i>Pål Repstad</i>	
Sosial klasse – et underutforsket tema i religionssosiologien	127
<i>Jørgen Straarup</i>	
Vardagstro och kyrkoordning: En norsk problemformulering i Berndt Gustafssons anda	149
<i>Erika Willander</i>	
Kvinnligt, manligt, kyrkligt – En uppföljning av Berndt Gustafssons genusforskning	159
<i>Göran Gustafsson</i>	
Religionssociologiska Institutet (RSI). Kort orientering om en forskningsorganisation och dess publikationer	181
<i>Margareta Skog</i>	
Berndt Gustafssons bibliografi	195

Religionssociologiska Institutet (RSI)

Kort orientering om en forskningsorganisation och dess publikationer

Göran Gustafsson

Bakgrunden

Religionssociologiska Institutet började sin verksamhet i juni 1962. Den drivande kraften bakom tillkomsten var docenten i kyrkohistoria vid Lunds universitet Berndt Gustafsson. Någon etablerad undervisning i ämnet religionssociologi bedrevs vid början av 1960-talet varken vid de teologiska fakulteterna eller vid de sociologiska institutioner som snabbt växte fram vid alla de då verksamma universiteten i Sverige. Enstaka skrifter och artiklar med religionssociologisk anknytning hade visserligen getts ut men forskningsinriktningen som sådan var inte på något sätt etablerad eller ens prioriterad i de utbyggnadsplaner som fakulteter och institutioner regelmässigt måste inleverera till universitetskanslern som underlag för de årliga petitaskrivelseerna till ecklesiastikdepartementet.

Berndt Gustafsson var en pionjär på detta tvärvetenskapliga område. Han hade utöver den doktorsgrad i kyrkohistoria som han disputerat för 1953 på en avhandling om *Socialdemokratien och kyrkan 1881–1890* (Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans Historia, vol. 30. Lund 1953) också en filosofie licentiatexamen i sociologi. Avhandlingen för denna senare examen finns också i tryckt skick, *Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige omkring 1880. En kyrkohistorisk-sociologisk undersökning* (Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans Historia, vol. 22. Lund 1950). Den hade en klart kvantitativ inriktning och byggde på det rika uppteckningsmaterialet om äldre kyrklig sed i Kyrkohistoriska Arkivet i Lund (LUKA) som den dåvarande professorn i kyrkohistoria, Hilding Pleijel, låtit samla in. Berndt Gustafssons docentår under andra halvan av 1950-talet resulterade i arbeten med flera olika inriktningar men med en koncentration till frågor om kristendomens plats i det moderna samhället. De olika samfundens styrke- och svagområden klarlades i *Svensk kyrkogeografi. Med samfundsbeskrivning* (Lund 1957) och svenska folkets religiösa hållningar så som de kom fram i en rikstäckande intervjuundersökning fick sin beskrivning i *Kristen i 50-talets Sverige. Några religionssociologiska data* (Stockholm 1958). Ställningen som Landets religionssociolog bekräftades då man inom den framväxande sociologin samlade sig till en övergripande samhällsbeskrivning, Edmund Dahlströms (red.) *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning* (Stockholm 1959). Man överlät åt kyrkohistoriedocenten att skriva om ”Det religiösa livet”.

Docentåren tog emellertid slut och Berndt Gustafsson sökte sig från Lund till Stockholm. Efter decennierna 1950-tal/1960-tal blev han för en tid anställd som expert inom den första i den långa raden av utredning kring stat/kyrka-komplexet, 1958 års utredning kyrka-stat. Den allra första av de många utredningsvolymerna rörande frågan om kyrkans förhållande till staten som skulle komma fram till år 2000 hade

titeln *Religionens betydelse som samhällsfaktor. Möjligheter och metoder för en sociologisk undersökning* (SOU 1963:26. Stockholm 1963). Huvuddelen av volymen, sidorna 53–152, är skrivna av Berndt Gustafsson. Titeln var *Religionens roll i samhället – forskningsmöjligheter och forskningsmetoder* och på de hundra sidorna diskuteras just detta, huvudsakligen i anknytning till amerikanska undersökningar inom sociologi, socialpsykologi och psykologi. Redovisningen mynnade ut i ett forskningsprogram som kostnadsberäknades (provisoriskt) till 365 000 kronor. Berndt Gustafsson lade fram detta program i februari 1962 och den referensgrupp (enligt utredningens terminologi ”det forsknings-team”) som fanns kring experten förde det vidare i maj 1962. Det är att gå händelserna något i förväg att konstatera att 1958 års utredning kyrka-stat efter att ha hört en rad andra religions/samhällsvetenskapliga forskare konstaterade att det visserligen kunde vara intressant med en allmän genomlysning av vilken betydelse religionen hade som samhällsfaktor i Sverige men att sådana forskningsresultat inte borde vara avgörande för hur förhållandet mellan kyrka och stat reglerades. Det förslagna forskningsprogrammet kom följaktligen inte att genomföras.

Religionssociologiska Institutet inrättas

Det förefaller rimligt att tänka sig att Berndt Gustafsson då han under föråret 1962 började arbeta för inrättandet av en religionssociologisk forskningsorganisation ville ha beredskap att genomföra de undersökningar som planerats inom ramen för det statliga utredningsarbetet. Man bör emellertid i det sammanhanget inte bortse från de erfarenheter han hade från Lund där han arbetat med – det från teologiska fakulteten formellt fristående – Kyrkohistoriska Arkivet och även varit i kontakt med det insamlings- och dokumentationsarbete som bedrevs vid det till etnologin (då Nordisk och jämförande folklivsforskning) knutna Folklivsarkivet som flitigt utnyttjade frågelistor. Dessa inrättningar var dock främst inriktade på historiskt material medan den organisation Berndt Gustafsson såg framför sig skulle vara nutids- och framtidsinriktad. Att organisationen skulle ha sitt säte i Stockholm var naturligt såväl genom att dess oberoende av de teologiska fakulteterna markerades som genom att de kyrkor, samfund och andra intressenter på både den kyrkliga som den samhälleliga sidan som skulle kunna stödja och utnyttja religionssociologiskt inriktad forskning och utredningsverksamhet främst fanns i huvudstaden.

Det var en imponerande och mångsidig skara av institutioner och organisationer som Berndt Gustafsson hade lyckats intressera för tillskapandet av en religionssociologisk forskningsorganisation och som samlades för att bilda Stiftelsen Religionssociologiska Institutet i juni 1962. Huvudmännen bakom den nya stiftelsen var Stiftsrådet i Stockholms stift, Stadsmissionen i Stockholm, Svenska Diakonissällskapet (Ersta), Sveriges Kyrkliga Studieförbund i Stockholms stift, Kyrkfrämjandet och Svenska Diakonsällskapet (Stora Sköndal). I sin text ”Inifrån” i minnesskriften *Berndt Gustafsson. Forskare och visionär* (Stockholm 1976) framhåller Dagmar Gustafsson (Berndts hustru) att ”Den mest drivande kraften ifråga om Institutets grundande var pastor primarius Åke Zetterberg”. Det kan vara värt att observera att denne ingick som ledamot av 1958 års utredning kyrka-stat. Han blev stiftelsens förste ordförande.

Kretsen av huvudmän visar på en bred kyrklig förankring. Några av stiftarna kom med åren att dra tillbaka sitt stöd för Religionssociologiska Institutet men andra tillkom: Svenska Missionsförbundet och Frikyrkliga Studieförbundet. Berndt Gustafsson sökte ge "sitt" institut vetenskaplig legitimitet genom att inrätta vad som betecknades som en "forskningsnämnd". I denna ingick de första åren Åke Hultkrantz (religionshistoriker), Ola Andersson (psykolog), Carl Henrik Martling (praktisk teolog), Hjalmar Sundén (religionspsykolog) och Erland Sundström (sociolog). Flera av dessa lämnade med tiden nämnden men ersattes med andra forskare. Åtminstone under RSI:s senare år hade forskningsnämnden tätare sammanträden än stiftelsens styrelse som endast möttes vid årsmötena. Styrelsens arbetsutskott med styrelsens ordförande eller vice ordförande, dess kassör och institutets föreståndare hade tätare sammanträden.

RSI under Berndt Gustafssons ledning (1962–1975)

Initialt fick Religionssociologiska Institutet husrum hos en av stiftelsens huvudmän, Stora Sköndal, men snart lyckades man finna egna lokaler i centrala Stockholm vid Blasieholmsgatan nära Nationalmuseum. Ett lägesmässigt lyft var det då RSI sommaren 1964 flyttade till ett gammalt hus vid Klara Västra Kyrkogata alldeles intill Stockholms central. Huset var långt ifrån idealiskt för den verksamhet som skulle bedrivas där men läget var bästa tänkbara både för dem som hade sitt arbete där och för dem som av olika anledningar hade ärenden dit. Några ytterligare flyttningar var aldrig aktuella. Föreståndare för institutet var naturligtvis Berndt Gustafsson som i många studier samarbetade med K.G. Magni som hade en fil.lic.-examen i psykologi och bland annat intresserade sig för frågor om människors syn på döden. K.G. Magni var den förste som anställdes vid RSI och var bland många andra arbetsuppgifter länge ansvarig för de litteraturöversikter som RSI försåg forskare och andra intresserade med. Bland övriga tidiga medarbetare nämner Dagmar Gustafsson särskilt Astrid von Zweigbergk.

Ekonomiseringen av verksamheten skedde under initialskedet genom bidrag från huvudmännen och andra instanser och organisationer. En av stöttepelarna utgjordes av försäkringsbolaget Ansvar. Hur ansträngt det ekonomiska läget var de allra första åren framgår av att föreståndaren vid sidan av arbetet vid institutet under en period måste tjänstgöra som lektor vid en gymnasieskola i Stockholm. Med tiden uppnådde man en viss grad av självfinansiering genom de forsknings- och utredningsuppgifter som droppade in och genom prenumerationsavgifter för de publikationer som utgavs. En helt annan ekonomisk stabilitet än tidigare uppnåddes vid början av 1970-talet då institutet tilldelades en egen (eller vissa år delad) rikskollekt i alla Svenska kyrkans församlingar. Ungefär vid samma tid tog Berndt Gustafsson på sig en nästan orimligt stor arbetsbörda då han anställdes som direktor vid Svenska kyrkans centralråd för evangelisation och församlingsarbete (en position som närmast motsvarade tjänsten som generalsekreterare i den nuvarande kyrkoorganisationen) samtidigt som han kvarstod som RSI:s föreståndare. Personalstyrkan där ökade emellertid också, bland annat genom anställningarna av Bo R. Ståhl och Eva Huslid.

Redan under det första halvåret startades de tre stencilerade serier som skulle göra RSI känt i en vidare krets än den som stiftarna utgjorde. Det kom fyra *Forskningsrapporter* under det första halvåret. Bredden framgår av att de diskuterade metodproblem vid mätning av kyrksamhet, attityder till diakonen, dödsfruktan och en jämförelse mellan diakoni- och socialvårdsklientelet. Vid sidan av forskningsrapporterna kom serien *Smärre Meddelanden*; där var inte analyserna det viktiga utan dessa ”meddelanden” presenterade huvudsakligen empiriska data om de mest skilda förhållanden med anknytning till hela det religiösa fältet. Det allra första var ett som skulle få uppföljare varje år fram till de första åren på 2000-talet: En på observationer byggd redogörelse för antalet kyrkobesök i Stockholm en helg i slutet av november. 1966 började såväl redovisningar av fria samfundens medlemstal på kommunnivå som uppgifter om kyrksamheten i Svenska kyrkan i landets kommuner publiceras. Redovisningarna kom att bli årligen eller nästan årligen återkommande. Den tredje serien var *Religion och samhälle* med korta presentationer av internationella forskningsresultat med anknytning till hela det religionsbeteendevetenskapliga fältet. PR-sinnet vid RSI var väl utvecklat och alla forskningsresultat och siffersamlingar bestods pressmeddelanden som gick ut till såväl dagspress som samfundspress och senare också till etermedia. Ett försök att presentera forskningsresultaten samlade i en årsbok, *Gud i storstad* (Stockholm 1963 och 1965), blev emellertid inte framgångsrikt utan publikationen fick läggas ner efter den andra årgången. Senare kom ibland forskningsrapporterna tillbaka i Berndt Gustafssons böcker som *Svenska folkets religion. Några ord till dess föraktare* (Falköping 1969) och ”*Guds lilla barnaskara*”. *Rapport om en samhällskonflikt* (Falköping 1972). För fullständighetens skull bör det nämnas att man även gjorde ett försök med en internationell publikationsserie, *Religionssociologiska Institutet. International Research Bulletin*.

Forskningsprojekten och dataredovisningarna var ofta självinitierade men det förekom också att man utförde olika beställningsuppdrag. Diakoniinstitutionerna stod uppenbarligen bakom en hel del studier och – utan att rangordna deras betydelse (och ekonomiska insatser) – kan bland beställarna av undersökningar nämnas: Tjugosjunde allmänna kyrkliga mötet, Stockholms stifts prästsällskap, Liturgiska nämnden, Stiftsrådet i Stockholms stift och Frikyrkliga Studieförbundet..

Under 1970-talet kom Berndt Gustafsson – liksom många andra – att fångas av framtidsfrågorna och den framtidsforskning som växte fram i många olika kontexter. Ett uttryck för detta var hans framtidsroman *Gunnar Svensson, vatteningenjör* (Motala 1972). Ett annat uttryck var en fjärde publikationsserie från RSI med titeln *Dokumentation 2000* som började utges 1972. Serien bestod huvudsakligen av översatta artiklar kring såväl samhällsvetenskapliga som naturvetenskapliga och medicinska frågeställningar med bäring på framtidsfrågorna men i serien publicerades också originaltexter. När det gällde denna serie samarbetade Berndt Gustafsson med och inspirerades av sin syster Anne-Marie Thunberg. Bland personerna i kretsen kring RSI kom särskilt Erland Sundström att intressera sig för och medverka i ”dokumentationerna”.

1960-talet innebar en mycket kraftigt tillväxt av sociologiämnet vid universiteten. Tillväxten innebar också en differentiering så att man började tala om landsbygdsso-

ciologi, familjesociologi, u-landssociologi och andra mer eller mindre specifika underavdelningar till det övergripande ämnet. Mot denna bakgrund är det inte överraskande att även religionssociologin som subspecialitet aktualiserades och att man började kräva att den skulle ges en etablerad ställning i forskarsamhället. En etablerad ställning innebar vid den här tiden att en ämnesinriktning hade någon fast universitetstjänst. Krav restes alltså på en professur i religionssociologi och kraven kom från två olika håll. Dels äskade teologiska fakulteten i Lund en sådan tjänst (fakulteten i Uppsala borde få en fast tjänst i religionspsykologi) och dels motionerade många riksdagsledamöter med kristen inriktning om att religionssociologin borde stärkas. Motionärerna visste dessutom med vem den borde stärkas: Berndt Gustafsson. Resultatet av ansträngningarna lät vänta på sig till 1975 då statsverkspropositionen föreslog inrättandet av en professur i religionssociologi i Lund med riksansvar för ämnets utveckling. Berndt Gustafsson sökte naturligtvis tjänsten men då det var dags för de sakkunniga att börja granska ansökningshandlingarna hade Berndt Gustafsson – i september 1975 – dött. Med gåvor som kom in i anslutning till begravningsgudstjänsten som ägde rum i Klara kyrka mindre än ett stenkast från Religionssociologiska Institutets lokaler lades en grundplåt för Berndt Gustafssons minnesfond.

RSI konsolideras och upplöses (1975–1990)

Det framgår mycket tydligt av Dagmar Gustafssons minnesanteckningar från makens sjukdomstid att Berndt Gustafsson var bekymrad för vad som skulle ske med Religionssociologiska Institutet om han själv inte längre kunde stå i ledningen. Det kom emellertid att visa sig att farhågorna var obefogade. Till stiftelsens styrelse (ordförande var då riksdagsmannen Gunnar Gustafsson) knöts som sekreterare en arbetskamrat till Berndt vid Svenska kyrkans centralråd, prästen Bengt Samuelsson. Bengt kom de närmaste åren efter Berndt Gustafssons frånfälle att – tillsammans med kassören, den tidigare bankokommissarien Lars Roth – att tjäna som administrativ ledare för RSI; i årsberättelsen för 1976 anges att han var ”prefekt” med K.G. Magni som ”avdelningsföreståndare för forskningsavdelningen”.

Till det förhållandet att krisperioden efter Berndt Gustafssons bortgång blev tillfällig – omsättningen var 1974 cirka 250 000 kronor och 1976 cirka 450 000 kronor – bidrog flera faktorer. De ovannämnda personernas insatser som till stor del skedde på ideell basis kan inte överskattas. Den ökade ekonomiseringen från Svenska kyrkan – bättre kollekt dagar (Bengt Samuelssons insats) och bidrag från den nya ”bidragsbörsen” Rikskyrklig finansiering – gav en trygghet som inte funnits tidigare. Religionssociologiska Institutet fick under ”krishösten” och ”-vintern” också nya medarbetare. Thorleif Pettersson som under våren 1975 disputerat på en religionspsykologisk avhandling (med Berndt som opponent) anställdes som forskare och skulle med Berndts ord ”omskolas” till religionssociolog. Nästan samtidigt – våren 1976 – knöts Margareta Skog till institutet med uppgifter först som bibliotekarie men sedan med ett brett ansvarsområde när det gällde att få fram några av de perenna sifferserierna. Ytterligare några år senare fick RSI kameral kompetens med Ingrid Salomonsson. Detta innebar en avlastning av kassaförvaltarnas (först Gustav Enroth och sedan Thorbjörn Zygmunt) uppgifter vilket var värdefullt eftersom institutets ekonomi

kom att växa under hela 1980-talet. Gunnar Gustafsson lämnade ordförandeskapet 1977 och efterträddes av en annan riksdagsledamot och senare generaldirektör, Christina Rogestam, som hade en fast förankring inte bara i det politiska livet utan också i den framväxande kyrkliga maktapparaten. Ytterligare en person bör uppmärksammas i detta sammanhang: Åke Sjöqvist, som hade innehaft en rad administrativa ställningar på hög nivå i olika kyrkliga organisationer i Stockholm och kom att som pensionär bli en effektiv ordförande i det arbetsutskott där de viktigaste avgörandena beträffande verksamheten vid RSI fattades.

En faktor som kom att bidra till konsolideringen av Religionssociologiska Institutet var att den professorstjänst som var ämnad för Berndt Gustafsson fick en fast innehavare från 1978: En annan Gustafsson (Göran) tillträdde professuren i religionssociologi i Lund vilken – som redan nämnts – skulle ha ansvar för det aktuella ämnet i hela landet, det vill säga i praktiken också vid teologiska fakulteten i Uppsala. Då – om inte förr – kom det fram vilket idealiskt läge vid Klara Västra Kyrkogata som RSI hade. Det hade i och för sig varit möjligt – om också inte helt lätt – att vid fakulteterna tillskapa en organisation som genomförde likartade uppgifter som dem man sysslade med vid RSI och att därmed konkurrera med det från universiteten fristående institutet om utredningsuppdrag och liknande. Detta var emellertid aldrig aktuellt utan ett – som det synes i efterhand – effektivt nätverk med noder i Lund, Uppsala och Stockholm tillskapades och uppfattades, åtminstone av Lundaprofessorn, som en win-win-win-situation.

Vid början av 1980-talet lämnade flera av de tidigare anställda av skilda orsaker Religionssociologiska Institutet. Vid de teologiska fakulteterna började det vid samma tid finnas forskarstuderande i religionssociologi som inte alltid hade den finansiering av sina studier som hade varit önskvärt. På denna väg engagerades flera personer i arbetet vid RSI. Engagemanget kunde ta sig uttryck i att arbetsuppgifter efter rekommendationer från de äldre forskarna lades ut till till exempel Curt Dahlgren i Lund och Jan Carlsson i Uppsala eller i hel- eller deltidsanställningar vid institutet vilket gällde i tur och ordning Jørgen Straarup (Uppsala), Kalle Geyer (Uppsala) och Jonas Alwall (Lund). Thorleif Pettersson fick med tiden olika tjänster vid akademien med en professur i religionssociologi i Uppsala 1988 som slutstation men det innebar inte att hans relation till RSI upphörde utan – liksom lundakollegan – hände det ofta att han både utnyttjades av och utnyttjade den del av forskarnätverket som RSI utgjorde. Det kan nämnas att han var sekreterare i stiftelsens styrelse ända fram till nedläggningen 1990. En flytande men därför alls inte oviktig ställning i kretsen kring RSI hade Lennart Ejerfeldt. Han hade en fil.lic.-examen i religionshistoria men kan beskrivas som en polyhistor som kunde ge fakta eller åtminstone litteraturtips om i stort sett allt som gällde religion och samfund inte bara i Sverige utan i hela Europa. Som katolik var han starkt engagerad i tidskriften *Signum* men han bidrog också med många rapporter och översikter i RSI:s olika publikationer. För kollegerna i det religionssociologiska nätverket var det en självklarhet att RSI gav ut en minnesskrift med bibliografi, *Religionssociologiska uppsatser till minnet av Lennart Ejerfeldt* (Religion och Samhälle 1990:4–5) då han alltför tidigt gick bort 1988.

1980-talet blev ett gott decennium för Religionssociologiska Institutet. Bakgrunden till detta var inte minst att ett antal stora utredningsuppdrag och forskningsprojekt kom in ”utifrån”. Två stora statliga utredningar med inriktning på Svenska kyrkans psalmbok och gudstjänstliv beställde utvärderingar av olika försöksmaterial inför sina slutredovisningar och förslag. Från 1969 års psalmbokskommitté kom ett uppdrag att utvärdera *Psalmer och visor 76*. Ansvaret föll på Jørgen Straarup som redogjorde för de omfattande undersökningarna i en sifferdiger rapport om *Vad hela kyrkan sjunger* (1983). 1968 års kyrkohandboks-kommitté arbetade liksom psalmbokskommittén långsamt och med en bred försöksverksamhet där 1976 års gudstjänstordning ansågs motivera ett ingående utvärderingsarbete. Detta resulterade i sex olika delrapporter av Göran Gustafsson under den samlade titeln *Svenska kyrkans gudstjänst 1980*. Då nyöversättningen av Nya testamentet utkommit 1981 finansierade Svenska Bibelsällskapet ett forskningsprojekt kring NT81 i vilket RSI hade en stor del och – vilket särskilt bör påpekas – mycket fria händer beträffande hur arbetet lades upp. Thorleif Pettersson, Jørgen Straarup och Göran Gustafsson redovisade resultaten i var sin rapport i bokform.

Sedan slutet av 1970-talet skedde bearbetningen av den årliga kyrkostatistiken på församlingsnivå genom RSI:s försorg. Utöver de årliga redovisningarna av detta arbete i rapportform utnyttjades det unika materialet för många detaljundersökningar som publicerades i serien Smärre Meddelanden. Bland dessa kan man särskilt lägga märke till de redovisningar i kartografisk form av till exempel utnyttjandet av de kyrkliga handlingarna som Curt Dahlgren stod bakom. Ett i Sverige nytt – och senare viktigt – religionssociologiskt forskningsfält med studier av religionen i massmedia öppnades upp av Thorleif Pettersson som publicerade rapporter om tittarnas användning av såväl TV-gudstjänsterna som de på den tiden ganska frekventa TV-programmen med andlig sång och musik.

Även om det var Svenska kyrkan som på olika sätt bar huvudansvaret för att RSI ekonomiskt ”gick runt” ändrades inte institutets goda relationer till frikyrkligheten och andra religiösa organisationer i landet. De årliga redovisningarna av samfundens medlemstal fortsatte att komma liksom med femårsintervall också detaljredovisningar av vilken styrka de olika frikyrkosamfunden hade i landets alla kommuner. Det förtroende för RSI som fanns även i den religiösa marginalen framgår av de Smärre Meddelanden där detaljerade uppgifter om Jehovas Vittnens och Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagens Heligas styrka på kommunnivå kunde publiceras. Flera forskare med frikyrklig anknytning kunde publicera forskningsrapporter som exklusivt behandlade förhållanden i de egna samfunden. Sedan Berndt Gustafssons tid hade Religionssociologiska Institutet en positiv relation till Försäkringsbolaget Ansvar. Denna relation fortsatte under 1980-talet och tog sig först uttryck i att flera forskare som var knutna till RSI medverkade i det av Ansvar initierade projekt som mynnade ut i boken *Aktiva i Svenska kyrkan* (1983). Senare ställde sig Ansvar bakom ett projekt som fick akronymbeteckningen KYLA (Kyrkolivsanalys) där en arbetsgrupp med företrädare för Ansvar, för centrala organ och nämnder inom Svenska kyrkan och

forskare med anknytning till RSI drog upp planerna. KYLA-projektet resulterade i ett flertal Religion och Samhälle-rapporter.

När det gäller publikationssidan kan utvecklingen under 1980-talet beskrivas både med ordet "frontförkortning" och med ordet "professionalisering". Sedan Dokumentation 2000 startats 1972 utgav Religionssociologiska Institutet fyra publikationsserier med bortemot 40 rapporter eller artikelreferat varje år. Alla publikationerna hade ett enkelt utförande: Stencilerat tryck på en sida och klammerhäftning i övre vänstra hörnet. Publikationerna var inte "officiella" genom att man inte anhållit om eller tilldelats något ISSN-nummer. Den ledningsgrupp som successivt tillträdde efter Berndt Gustafssons bortgång kände sig inte helt tillfreds med institutets publikationspolicy. Det var åtminstone under den första perioden svårt att finna material för en utgivning som var lika omfattande som tidigare när inte längre Berndt Gustafssons oerhört flitiga penna var tillgänglig. Man kämpade emellertid vidare. Från 1977 fick alla publikationerna likadana orangea pärmsidor och dubbel klammerhäftning i vänster sida. 1979 tilldelades serierna ISSN-nummer och kom därmed att noteras bibliografiskt.

En första förändring i utgivningen ägde rum 1979 då tidskriftsöversikten Religion och samhälle upphörde att ge korta referat av nyutkomna tidskriftsartiklar. I fortsättningen byggde man visserligen främst på tidskriftsartiklar men gav upp aktualitetskravet för mera tematiska presentationer av litteratur om ett bestämt område. Redan 1981 skedde nästa förändring. Religion och samhälle och Dokumentation 2000 fördes samman till en serie med namnet Religion och samhälle där det klart markerades om texten/texterna hade "Dokumentation-karaktär"; antalet nummer minskade från sammantaget 13 1980 till 8 1981. Denna "samkörning" bestod fram till och med 1985 eller till dess att ett radikalt grepp togs på hela publikationsverksamheten.

Serien Smärre Meddelanden hade ursprungligen till stor del bestått av "råa" sifferredovisningar men ett ganska tidigt beslut efter ledningsskiftet innebar att ingen okommenterad statistik skulle publiceras; tilltron till läsarnas (och tidningsredaktionernas) förmåga att ta till sig information i form av siffersamlingar var begränsad. Med tiden utvecklades tabellkommentarerna i Smärre Meddelanden till små forskningsrapporter. 1985 skedde en mindre förändring – ett steg på vägen – genom att forskningsrapporterna fick tidskriftsformat och började rygghäftas. 1986 skedde så den stora förändringen då de tre serierna Religion och samhälle (litteraturpresentationerna), Smärre Meddelanden och Forskningsrapporter lades samman till en enda serie. Serien tog över namnet från litteraturpresentationsserien och fick alltså namnet *Religion och Samhälle*. Namnet blev i stort sett det enda som levde kvar av den tidigare serien; numren som innehöll renodlade litteraturpresentationer var mycket sparsamt förekommande de följande åren. Den nya Religion och Samhälle, som hade tidskriftsformat, fick en grafiskt mera tilltalande utformning än de tidigare publikationerna haft; det var främst Jørgen Straarup som låg bakom denna. Med tiden fick Gunhild Winqvist-Hollman som publikationssekreterare ansvaret för den formella standardiseringen av de manuskript som lämnades in i högst skiftande skick. Religion och Samhälle utkom som fristående publikation fram till 1990 med omkring 12 volymer

om året. Under RSI:s sista verksamhetsår var antalet betalande prenumeranter cirka 400. Man fortsatte under alla åren att sända ut pressreleaser om forskningsrapporterna till dags- och samfundspressen. Under 1989 resulterade detta i cirka 130 omnämningen enligt AB Pressklipp vilket jämfört med några tidigare år var en ganska låg siffra; pressens intresse för att referera RSI:s material sammanhängde naturligtvis med vad de presenterade undersökningarna behandlade.

Religionssociologiska Institutets ställning vid slutet av 1980-talet var stabil och väl etablerad. Ändå avvecklades det i och med att ett nytt decennium gick in. Bakgrunden var att Svenska kyrkan vid den aktuella tiden höll på att bygga upp en starkare central organisation. Det fanns inom Svenska kyrkan flera organ där man på ett eller annat sätt arbetade med teologisk eller religionsvetenskaplig forskning. Religionssociologiska Institutet var inte formellt knutet till Svenska kyrkan men hade obestridligt huvuddelen av sin finansiering därifrån. Till organisationsbyggandet inom Svenska kyrkan hörde att man inrättade ett Svenska kyrkans forskningssekretariat under ett Svenska kyrkans forskningsråd. När förfrågningar kom från Kyrkokansliet om RSI ville gå in i den kyrkliga forskningsorganisationen ansåg ledningen för institutet att detta kanske inte var önskvärt men insåg att finansieringen av verksamheten kunde bli problematisk om Svenska kyrkan till exempel drog in medlen för bearbetning av kyrkostatistiken och överförde denna uppgift till den egna forskningsorganisationen.

Sedan det klargjorts att man inom Kyrkokansliet var beredd att ta över personalansvaret för de anställda (sex personer) vid RSI rekommenderade arbetsutskottet (Åke Sjöqvist, Thorleif Pettersson, Torbjörn Zygmunt och Göran Gustafsson) huvudmännen att upplösa Stiftelsen Religionssociologiska Institutet. Årsmötet den 10 maj 1990 beslutade i enlighet med rekommendationen. I samband med avvecklingen av RSI överfördes de ekonomiska medel som fanns till Berndt Gustafssons minnesfond för vilken en ny stiftelse, Stiftelsen Berndt Gustafssons minnesfond för kyrko- och religionssociologisk forskning, bildades. Stiftelsens kapital var då den bildades cirka 330 000 kronor.

Religionssociologin vid Svenska kyrkans forskningssekretariat

Inledningsvis innebar inte förändringarna i den religionssociologiska forskningsorganisationens formella ställning några omvälvande förändringar för de tidigare RSI-anställda. Verksamheten bedrevs i lokalerna vid Klara Västra Kyrkogata men dessa måste snart överges på grund av mögelskador som länge kunnat iakttas. Religion och Samhälle utkom under 1990 i samma form som tidigare. Ett exempel som visar på kontinuiteten var att Jonas Alwall tillsammans med Thorleif Pettersson och Göran Gustafsson, vilka två sistnämnda alltså inte längre hade någon formell relation till verksamheten, genomförde en stor intervjuundersökning för en av de många kyrkostatutredningarna (ERK-utredningen) om *Svenska kyrkans medlemmar och kyrka-statfrågan* (SOU 1991:102). Detta innebar att en av de undersökningar som Berndt Gustafsson planerade runt 1960 delvis kom till stånd 30 år senare.

När de anställda vid RSI, förutom Ingrid Salomonsson, som blev kvar i lokaler som Kyrkokansliet fortfarande hade i Stockholm, flyttade till lokaler i Uppsala gick

Religion och Samhälle upp i Svenska kyrkans forskningsråds serie *Tro & Tanke* men det markerades fram till 1993 vilka nummer som hade religionssociologisk karaktär genom att de också hade volymnummer som anknöt till Religion och Samhälle-serien. Under dessa år ändrades eller inskränktes inte religionssociologins utrymme vid forskningssekretariatet i någon större utsträckning; rapporteringen om Stockholmsräkningarna, om kyrkostatistiken och – vilket är värt att observera – om frikyrkosamfundens styrka fortsatte som tidigare.

Standardutbudet av rapporter med religionssociologiskt material fortsatte även sedan Religion och Samhälle definitivt gått i graven men allteftersom tiden gick under 1990-talet blev rapporterna om enskilda forskningsprojekt färre. Åtminstone till en del sammanhängde detta med att några av religionssociologerna gick över till anställningar inom universitetsvärlden. En stor religionssociologisk satsning gjordes emellertid vid slutet av 1990-talet genom vad som betecknades som ”Sverigeräkningen 2000”. Den innebar att metoden för Stockholmsräkningarna – frågeformulär till alla församlingar och motsvarande enheter om vilka samlingar man haft under ett veckoslut och hur många som deltagit i dessa – tillämpades på allt religiöst liv i landet under ett veckoslut i september 1999. Arbetet leddes av Margareta Skog och resulterade i boken *Det religiösa Sverige* (Örebro 2001) där flera tidigare RSI-medarbetare skrev om sina specialområden.

Några år in på det nya millenniet försvann emellertid religionssociologin nästan helt från forskningssekretariatets agenda. Till detta bidrog kanske delvis att Tro & Tanke lades ner men framförallt att arbetet med kyrkostatistiken och undersökningarna av aktuella problem inom Svenska kyrkan som de ökande kyrkouträderna och de sjunkande dop- och konfirmationstalen fördes över till den analysenhet som inrättats vid Kyrkokansliet i Uppsala där en tredje- eller fjärdegenerationens religionssociolog, Jonas Bromander, i flera skrifter visat sig förvalta den publiceringstradition som ytterst går tillbaka på Berndt Gustafssons många skrifter och rapporter.

Utvärdering

Ett honnörsord i forskarvärlden har under 2000-talet blivit ”utvärdering”. Hur skall man då utvärdera Religionssociologiska Institutet och verksamheten där? En svårighet ligger i tidens gång: Det är 50 år sedan verksamheten vid RSI inleddes och det är mer än 20 år sedan det ”fria” RSI lades ner. Vad som ansågs vara bra 1965 eller 1985 behöver inte nödvändigtvis ha god kvalitet eller stort värde 2013. Teorier, metoder, analysredskap och frågeställningar är i inte obetydlig utsträckning tidsberoende. Ett memento vid försöket till utvärdering här finns också i att utvärderaren under en dryg tioårsperiod var knuten till RSI. Ett försök kan ändå göras.

Det är helt obestridligt att Berndt Gustafsson och RSI under 1960-talet gjorde en pionjärinsats då han både genomförde religionssociologiska undersökningar och presenterade religionssociologin. Han visade på ett forskningsfält som såväl samhällsvetare som religionsvetare/teologer som bäst ägnade ett förstrött intresse. Verksamheten under 1960-talet bäddade för etableringen av ämnet i utbildningen framför allt vid de teologiska fakulteterna och det är ett välkänt förhållande i universitetsvärlden

att man vill att utbildning och forskning inom ett område skall vara beroende av varandra. Den roll som RSI spelade för den religionssociologiska forskningen ändrades föga då ämnet blev ett universitetsämne med egen professur. Vid de teologiska fakulteterna fanns knappast beredskap att bygga upp en sådan organisation för datainsamling och -registrering som var nödvändig för att religionssociologin skulle bli något mera än en isolerad lärostol. Att universitetsforskarna kunde använda RSI för att få fram sådana data på individuell och kollektiv nivå som kvantitativt inriktad forskning kräver var mycket värdefullt och värdet blev inte mindre genom att RSI också erbjöd publiceringsmöjligheter. Ett annat för religionssociologin positivt förhållande var att institutet med tiden kom att ge möjligheter till anställning av yngre forskare när det avslutat sina studier eller när fakulteterna inte kunde bereda nytillkomna forskarstuderande någon ekonomisering.

Från starten 1962 till nedläggningen vid decennieskiftet 1980/90-tal publicerade man vid RSI omkring 650 trycksaker. En del av dessa hade naturligtvis dagslände-karaktär, andra innebar referat eller översättningar av forskningsartiklar som producerats runt om i världen. De kunde ha stort värde för ögonblicket men det är nog få forskare som skulle söka sig tillbaka till dessa alster i nuläget. Huvuddelen av det publicerade materialet presenterade emellertid konkret forskning eller handfast gjorda siffersammanställningar, med andra ord publikationer med bestående värde. Bland de många rapporterna finner man både toppar och floppar. Det är inte den självutnämnde utvärderarens sak att peka ut vilka alster som hör till någon av dessa klasser av publikationer men det bör vara OK att klargöra att han anser att det finns betydligt flera rapporter/sammanställningar som är värda ett plustecken än som bör markeras med ett minustecken.

Många enskilda rapporter och datasamlingar fortsätter att ha sitt värde men deras värde kan sällan mäta sig med det värde som de långa serierna med material av samma typ har. En lång och unik serie utgör den med uppgifter om gudstjänstdeltagandet i Stor-Stockholm ett veckoslut i november. Det allra första Smärre meddelandet som RSI lämnade ifrån sig gällde denna Stockholmsräkning 1962 och sedan fortsatte insamlingen av samma uppgifter långt in under Uppsalatiden eller till 1997. En noggrann läsare av de följande sidorna¹ kan fråga var finns redovisningarna av Stockholmsräkningarna 1993, 1994 och 1995. Svar: De finns i rapporter i den sidoserie till Tro & Tanke som gavs ut under namnet *Tro & Tanke/ Supplement* under en stor del av 1990-talet och vars innehåll inte redovisas här. Kyrksamhetsstatistik på kommunnivå presenterade Berndt Gustafsson första gången 1966 och sådana presentationer fortsatte att komma ända till 1990-talet. Därefter är detaljsiffrorna på kommun- och församlingsnivå endast tillgängliga i elektronisk form. En särskilt långvarig sifferserie, som initierades 1966, blev den som redovisade de fria samfundens medlemstal på kommunnivå. Under de närmaste åren därefter lades – föga varierande – uppgifter

¹ Här syftar författaren på den bibliografi som finns i *Religionssociologiska Institutets publikationer. Forskningsrapporter, litteraturöversikter, analyserande artiklar, siffersammanställningar*. (Lund studies in Sociology of religion, volume 12. Media – Tryck, Lunds Universitet, Lund 2013. ISBN: 91-974760-8-0).

fram för varje år men från 1980 kom filigransarbetet att placera ut frikyrkoförsamlingar i borgerliga kommuner endast att utföras vart femte år. Sifferserien fick sin långa livstid förlängd genom att Margareta Skog sedan hon pensionerats från Svenska kyrkans forskningssekretariat fortsatte att intressera sig för medlemsutvecklingen i frikyrkorna. Detta intresse resulterade med tiden i boken *Frikyrklighet och ekumenik vid millennieskiftet* (Lund Studies in Sociology of Religion, vol. 9, Lund 1910). Redovisningen går fram till år 2005 och blev den sista publikationen med tydliga RSI-konnotationer.